

Філософсько-культурологічні проблеми мови і комунікації

УДК 130. 3

МОВА І НАЦІЯ

Андрій Пашук

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua

У статті з'ясовується принципове питання долі української мови в історії українського народу. Водночас висувається питання захисту української мови як у минулі століття, так в умовах сучасної України. Ключові слова: мова, нація, слово, свідомість, національна свідомість, народ, культура.

Загально відомо, що мова народу, його духовність, культура та національне ество органічно поєднуються, становлячи сутнісну цілість в реаліях історичного життя. Не може бути такого явища в житті даного народу, щоб національна сутність як генетичний феномен передавалася іншою мовою за умови наявності його рідної мови. Якими б досконалими не були переклади, скажімо, художньої літератури, все ж рідною мовою ці твори звучать найкраще, найпоетичніше, найжиттєвіше. Лише вона єдино здатна передати ментальність цього народу. І якщо виникає таке протиприродне намагання анексіоніста так чи інакше анігілювати даний народ, то, як свідчить історія, він здійснює цей процес насамперед через ігнорування, зневажання, придушення духовності цього народу, його культури і національної сутності, національної свідомості та історичної пам'яті, а найголовнішим чинником у цьому злочинному діянні стає знищення рідної мови і нав'язування мови загарбника, а разом з його мовою – і його культури, усього духовного іонаціонального надбання. Цим способом анігілюється, нищиться даний народ як етнос, залишаючись фізичною масою, тобто біомасою, здатною до адаптації в духовно-національному масиві поневолювача. Нищення народу починається із знищення його історичної пам'яті, його національної культури, національної свідомості, національної мови, а далі цей багатоплановий процес може завершуватися національною екстермінацією, ґеноцидом, лінґвоцидом. Головна увага зосереджується на нищенні мови – лінґвоциді, бо мова є генетичною підвалиною національної ідентичності народу.

Виникає питання: що ж то таке мова – рідна мова? Про це, звичайно ж, багато сказано і написано в науковій літературі. А проте, та болюча ситуація, яка повсякчас виникає навколо української мови, заставляє знову і знову звертатися до цього питання.

Отож насамперед вдамося до поглядів І. Франка, який, як захисник української мови, бачив у ній велику невивчену тайну людського існування – морального, психологічного та духовного, що пов'язується з сутністю національного буття народу. “Як се пояснити? – запитує І. Франко. – На мою думку, тут лежить глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає мало досліджених доси тайників – зв'язку людської психіки з тими ніби-то конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою. Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не надумуючися ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: “Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродився і виховався, тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою”. І чим висша, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна” [1, с. 233].

Справді, мова – “спосіб комунікації людей з людьми”, і чим більше людина знає мов, тим більше стає можливостей для всебічного спілкування. Але зводити функцію мови лише до мовлення, комунікації – означає не розуміння ще чогось іншого, що містить у собі мова – самої її суті та природи. І. Франко чітко відзначає, що це “*щось інше*” є моральна, психологічна, художньо-естетична, етно-генетична визначеність мови, яка пов'язується з генезисом людини, народу загалом. Народ на кожному кроці стихійно зустрічається з цими елементами як такими, що заховані в його антропологічній сутності, але ще не вивчені. А в тім, саме ці проблеми ігноруються, відсуваються, не завважаються, а сама людська душа тяжко це переживає, окалізується, і все це позначається на житті та здоров'ї не просто окремих людей, а й цілого народу, його мови та культури, на деформації людського ества.

Оскільки мова – це сутнісна підвалина українського народу і його духовності, національної свідомості та історичної пам'яті, загальнонародної традиції та вікових народних переказів, то усунути цю підвалину – означає позбавити даний народ його реального існування та самостійної самовизначеності, перетворивши у фізичний матеріал (біомасу) для асиміляції панівною нацією. Силу мови дуже добре розуміли всі загарбники, які толочили українську землю і поневолювали окремими частинами український народ, а тому всі їхні зусилля були спрямовані на денационалізацію українців: полонізацію, румунізацію, мадяризацію та русифікацію, і насамперед за допомогою знищення української мови з її тисячолітнім існуванням. Руйнівні наслідки цього явища на сьогодні є беззаперечними.

Особливо жорстокою виявилася русифікація українського народу, яка включала в себе ґеноцид та лінґвоцид. Творячи московську імперію і “об'єднєня русские земли”, московські царі, прибравши до своїх рук Україну, все робили для того, щоб її підпорядкувати Московії. І тут фатальну роль відіграла не лише ліквідація української Православної Церкви 1686 р. і насильне підпорядкування Московському патріархату. Головне полягає в тому, що московські русифікатори звернули пильну увагу на українську мову, яку стали методично викорінювати з усіх сфер життя: з релігійної практики, зі шкіл та навчання, з суспільного вжитку

і т.д. Почалося тотальне нищення української мови як такої духовної сили, яка тримала український народ на ґрунті національної ідентичності.

Ось тут-то слід нагадати історію творення “русского языка”. Загальновідомо, що слов'яно-церковні діячі Кирило та Методій, перебуваючи в Криму, створили церковно-слов'янську мову на ґрунті болгарської мови та мов південних слов'ян, а також елементів мови українського народу Київської Русі, щоб зробити доступними Святе Писання та церковно-службові книги для слов'янських народів. Папа римський схвалив цю мову як прийнятну для поширення християнства та християнських книг серед слов'янства.

Відомо й те, що у X ст. київський князь Святослав завоював північні угро-фінські племена – чудь, лінь, воль, чухна, вєсь, пермь, мурома, мордва, мокша, мешера, череміси, югра, печора, караель, зпрянь, ерзя, самоядь, про які мовиться у Літописі. Ці племена в економічному, соціально-політичному та духовно-культурному відношенні були відсталіми. На захід від угро-фінів жили предки теперішніх білорусів та литовців і на суміжних землях деяка їх частина змішувалася з угро-фінськими племенами, але притому без сліду розчинялася в угро-фінському морі. Цікаво, що до X ст. на цій території археологи не знайшли слов'янських могил.

На північних теренах – Суздальщині – правив князь Юрій Долгорукий, а після нього – його син Андрій Боголюбський, який у 1169 р. напав на Київ, пограбувавши його та до ґрунту знищивши. Він же побудував свою столицю у Володимирі на Клязьмі. У цій колонії Києва утворилося Володимиро-Суздальське князівство, а згодом Московське царство з його угро-фінським етносом, що не має нічого спільного з власне етносом Київської Русі. У 1237 р. хан Батий завоював Московське царство та узалежнив його від своєї татарської Орди. Почалася татаризація Московщини, бо й самі татари культурно стояли вище від угро-фінського етносу Московщини. Почався процес творення угро-фінсько-татарської суміші, яка стає етнічною основою “русского народа”.

Природно, виникає елементарне запитання: якою ж була мова цієї етнічної “суміші”? Очевидно, якоїсь загальної спільної мови вони не знали, – існували племінні мови. Однак, після прийняття у 988 р. князем Володимиром християнства, яке стало панівною релігією у Київській Русі, почався процес його поширення на північну територію (колонію). Оскільки авторитет християнської церкви і церковно-слов'янської мови був незаперечним, то разом з християнством, Святим Писанням, церковними книгами тут відбувається адаптування церковно-слов'янської мови, яка стає службовою, державною для цього краю. Це був складний та довготривалий процес, який історично особливо з часів Петра I інтенсивно посилювався і включав значні впливи німецької та французької мов, запозичаючи з них не лише нові наукові та технічні слова, а й щоденні ужиткові слова, які кожен народ зазвичай має у своїй живій природній мові і не потребує іншомовних запозичень. Ось так поступово, на ґрунті церковно-слов'янської мови та угро-фінському й татарському мовному підґрунті, з пізнішими істотними впливами німецької та французької лексики склався “русский язык”.

Саме цю мову українському народові намагалися нав'язати усіма можливими способами, про які мова йтиме далі. Тотальна русифікація тривала протягом багатьох століть.

Все почалося з церковних службових книг, про що у праці “Як Москва нищила волю друку Києво-Печерської лаври” писав І. Огієнко: “наша мова українська, наші книжки завше муляли очі Москві. І Москва рано починає вести з нами боротьбу, аби примусити нас кинути рідну мову свою і пристати до московської” [2, с. 25]. У 1672 р. були заборонені українські книжки польського і литовського друку, а у 1677 р. Патріярх Іоаким наказав видерти з українських книжок листки, оскільки вони “не сходны с книгами московськими”. Пішла в рух і почала набирати щоразу більших обертів політика змосковщення української церкви, усунення української мови з церковного вжитку та витіснення її з друкарської справи, встановлення московської цензури. В патріяршій грамоті Іоакима митрополиту Гедеону 1686 р. вказувалося: “Иде же в Киевской Митрополии Типографии будет, да печатаются церковныя книги по чину, преданию же и мудрованию Восточныя Церкви за его Митрополичьим благословением и досмотром” [3, с. 36]. У листі 1689 р. до архімандрита Києво-Печерської Лаври Варлаама Ясинського патріярх Іоаким звинувачував Лавру у тому, що вона без попереднього дозволу патріярха видала книжки, які містять “еретическия мнения”. На майбутнє усі книги слід було попередньо висилати для патріяршого розгляду і дозволу. За наполяганням патріярха Іоакима Московський собор у 1690 р. осудив і заборонив книги таких українських діячів та захисників православ'я, як Петра Могили, Симеона Полоцького, Сильвестра Косова, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Епіфанія Славинецького, Іоанікія Галятівського, Антонія Радивиловського. І так продовжувалися та посилювалися обмеження й утиски української мови та українства, аж поки не відбулося змосковщення церкви в Україні, а московські агенти у квітні 1718 р. не спалили всю Лавру, архіви і т.д. І нарешті Петро I 5 жовтня 1720 р. видав указ, за яким наказав друкувати в Україні лише “церковные издания, а и оным церковные старья книги для совершенного согласия с великороссийскими, с такими ж церковными книгами справливать прежде печати с теми великорусскими печатма, дабы никакой розни и особого наречия во оных не было” [4, с. 23]. Не досить патріяршних заборон, потрібно було ще указу Петра I, щоб закріпити всі заборони щодо української мови церковно-релігійних справах.

Весь процес національно-духовного розвитку українського народу в Московській імперії був втиснутий у прокрустове ложе незаперечної імперської доктрини “единой и неделимой”, основаної на трьох китах: “православне, самодержавие и народность”, які своєю абстрактною сутністю залишилися для Московської імперії на всі часи – аж до сьогодні. Вся політика царизму щодо України була просякнута шовінізмом, зоологічним націоналізмом, імперськими зазіханнями. Московські правителі все робили, щоб у зародку придушити найменші прояви національного пробудження українського народу і нищили все, що він вже століттями нагромадив у своєму духовно-культурному житті. Сотні указів, директив, розпоряджень – відкритих і таємних – спрямовані були на знищення українства і зокрема української мови – цього природного цементу, що зберігав українську націю при житті.

На окрему увагу заслуговує українофобський циркуляр міністра внутрішніх справ П. А. Валуєва Київському, Московському і Петербурзькому цензурним комітетам від 18 липня 1863 р. У цьому документі мова йде про застосу-

вання грубої цензури з метою заборони книжок українською мовою, а по суті – української мови. Як зауважує сам П. А. Валуєв, його спонукали до видання цього циркуляру “спору в нашей печати о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы. Поводом к этим спорам служили произведения некоторых писателей, отличавшихся более или менее замечательным талантом или своею оригинальностью. В последнее время вопрос о малороссийской литературе получил иной характер вследствие обстоятельств чисто политических, не имеющих никакого отношения к интересам собственно литературным. Прежние произведения на малороссийском языке имели в виду лишь образованные классы Южной России, иные же приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих политических замыслов, принялись, под предлогом распространения грамотности и просвещения, за издание книг для первоначального чтения, букварей, грамматик, географий и т.п. В числе подобных деятелей находилось множество лиц, о преступных действиях которых производилось следственное дело в особой комиссии” [11].

Отже, П. А. Валуєв ставить у центрі уваги причини, які заставили його видати циркуляр. Передусім пише про “возможности существования самостоятельной малороссийской литературы”, а це, звісно, свідчить про самостійність української мови, проти якої були мобілізовані всі українофоби. І якщо до цього часу “произведения на малороссийском языке имели в виду лишь образованные классы Южной России” і це було поки що більш-менш терпимо, то тепер “приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную”, взявшись за видання книг для початкового читання, намагаючись дати хоч би невеличку просвіту українською мовою. А це, на думку П. А. Валуєва, якому вживалося марево “политических замыслов”, могло б призвести до сепаратизму, а цього не можна було допустити. Занепокоївшись тим, що українська громадськість розгорнула серйозну діяльність в плані видання українських книжок, П. А. Валуєв заборонив їх друкування: “В С.-Петербурге даже собираются пожертвования для издания дешевых книг на южнорусском наречии. Многие из этих книг поступили уже на рассмотрение в С.-Петербургский цензурный комитет. Немалое число таких книг представляется и в Киевский цензурный комитет” [11]. Але, як вважає П. А. Валуєв, на Україні (Малоросії) є особлива ситуація, яка полягає в тому, що “обучение во всех без изъятия училищах производится на общерусском языке и употребление в училищах малороссийского языка нигде не допущено” [11]. У такому випадку, кому потрібні книги українською мовою? Ось тут і виявляється лицемірство московських русифікаторів України, яке в тому-то і полягає, що спочатку було заборонено українську мову в навчальному процесі і нахабно введено “великорусский язык”, а пізніше цинічно заявлено, що (“цілком ясно і зрозуміло!”) “южнорусское наречие” тут не вживається і є начебто чужим, а природним є “общерусский язык”. Звичайно, це є логіка окупанта, загарбника та “обрусителя”, якому вірою і правдою служать ті “малороссияне”, які забули свою мову, свій рід, свою історію, свою національну пам'ять. Це “плем'я” манкуртів ще гірше небезпечне, ніж московські сатрапи. Для П. А. Валуєва, московських русифікаторів, великодержавних колонізаторів України витворене “малоросійське плем'я” стало дуже вигідною гряззю Москви, яку вони з успіхом використовували у своїх імперських цілях.

У тому ж своєму секретному циркулярі П. А. Валуєв відкрито покликається на “малоросіян”, які відреклися від “малоросійського наречія”: “самый вопрос о пользе и возможности употребления в школах этого наречия не только не решен, но даже возбуждение этого вопроса принято большинством малороссиян с негодованием, часто высказывающихся в печати” [11]. Отож, самі малороси незадоволені підняттям питання про українську мову, бо для них вже такої мови не існує. Мало того, малороси дають П. А. Валуєву та всім московським русифікаторам такі аргументи про українську мову, до яких ті ще не додумалися, але самовпевнено їх використовують з подачі малоросів: “Они весьма основательно доказывают, что никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и что наречие их, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши” [11]. Отже, поперше, руками самих вірнопідданих здеморалізованих та зденаціоналізованих малоросів П. А. Валуєв забороняє українську мову, якої нібито ніколи і не було, немає і бути не може, і, по-друге, пускає в хід відому фальшивку, що українська мова, яку вживає український народ, є московська мова, тільки зіпсута польськими впливами. Московські шовіністи у своїх нестримних фантазмагоріях дійшли до такого невігластва, що взагалі оголосили українську мову як витвір польських та німецьких впливів. Відкинувши українську мову, П. А. Валуєв далі пише: “Общерусский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссами, и в особенности поляками, так называемый украинский язык” [11]. Не велике відкриття зробив П. А. Валуєв, що українці здатні розуміти не тільки московську мову, але й інші мови, проте це не є аргумент, щоб зрікатися своєї української мови, а тим більше забороняти її на користь чужої мови. Імперське мислення П. А. Валуєва не вгамовується і використовує малоросійських прислужників для звинувачення захисників української мови в сепаратизмі. Він же пише: “Лиц того кружка, который усиливается доказывать противное, большинство самых малороссов упрекает в сепаратистских замыслах, враждебных к России и гибельных для Малороссии” [11]. Виходить, що свій антиукраїнський циркуляр П. А. Валуєв склав на аргументах малоросів і майже на кожному кроці ними титулується, використовуючи навіть звинувачення малоросіянами українських діячів в сепаратизмі. Це відомі речі!

Водночас П. А. Валуєв нав'язує сепаратизм українців до політичних задумів поляків. “Явление это тем более прискорбно и заслуживает внимания, что оно совпадает с политическими замыслами поляков, и едва ли не им обязано своим происхождением, судя по рукописям, поступившим в цензуру, и по тому, что большая часть малороссийских сочинений действительно поступает от поляков” [11]. Справа зводиться до заборони навіть “перевода на малороссийский язык Нового Завета”. За циркуляром “к печати дозволялись только такие произведения на этом языке, которые принадлежат к области изящной литературы; пропуск же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа, приостановить” [11].

Розпорядження (циркуляр) П. А. Валуєва було подано на розгляд імператора і “Его Величеству благоугодно было удостоить оное монаршего одобрения”.

Отже, все стало на свої місця. Українська мова, українська культура, українство вже з висоти монаршого веління призупинені (і фактично заборонені). І нарешті, шляхом видання царського Емського указу 1876 р. було не призупинено, а повністю заборонено видання книжок українською мовою.

Ось так Москва нищила українську мову, культуру, українство загалом, а все, що було спрямоване на захист української мови, сприймалося як сепаратизм і мазепинство. Це була продумана і вульгарно реалізована політика русифікації українського народу, в якій чимала роль належала заподадливим малоросам, які відірвалися від національного ґрунту, втратили українську національну пам'ять та національну свідомість, стали безбатченками і набули статусу "грязі Москви".

Московський імперіалізм не обмежився русифікацією Великої України, а й зазіхнув на Галицький край, і навіть на інші слов'янські народи, що були у займанщині Австро-Угорщини. Зокрема особливу русифікаційну увагу московські правителі звернули на русинів (українців) у Східній Галичині, де вдалося утворити своєрідне явище – товариство москвофілів ім. Качковського, головно серед деякої частини духівництва в середині ХІХ ст.

Галицьке москвофілство, що було організоване безпосередньо під впливом пропаганди відомого московського професора Ніколая Поґодіна, спеціально уповноваженого московським урядом для утворення московських осередків серед слов'янських народів в австрійській займанщині (Галичині, Словаччині, Чехії, Сербії і т.д.), що мали стати опорними пунктами, своєрідними "п'ятима колонами" "будущего всесловянского единения" під впливом та пануванням Москви. Звісно, вся ідеологія москвофілства розроблялася у Москві, в "Третьем отделении", а суть зводилася до того, щоб утверджувати ідею "единой и неделимой" на ґрунті об'єднання всіх слов'ян під еґідою Московської імперії. Підставовими гаслами стали "всемирные идеи", "славянские начала", "все-российские идеалы" та ін., які виражали дух "великого русского народа". Цим і кормили галицьких москвофілів, втискуючи в їх голови ідею "единства Галицкой Руси с Русью по Камчатку", і символом тої єдності мало бути вивчення та засвоєння російської мови. Нав'язування російської мови українському народові, зокрема галичанам, стало політичною патологією московських великодержавників та імперських шовіністів, які добре розуміли, що позбавлення рідної мови українського народу і нав'язання йому російської означає анігіляцію його як самостійної нації. І Франко звернув на це увагу та піддав не тільки критиці, а й іронії. "Було б лише цікаво, як розуміти те "виучування" великоруської мови як символу "единства Русі". Коли єдинство, то чим же тут і відрізнявати себе від "старих" чи від кого-будь, виучуючи те, що для всіх одно? А коли се єдинство не факт, а *pium desiderium*, програма, то чи не слід би молодим людям, у яких іще не притуплена здібність думання, зійти самим униз до фундаментів і придивитися, на чім, власне, стоїть те єдинство і чи справді воно таке солідне, як їх запевняють дд. Мончаловські та Дудикевичі? Ані я, ані ніхто в світі не може мати нічого проти виучування великоруської мови, але виучувати її не для неї самої, тобто не для того культурного добра, яке заложене в її письменстві, а для політики, для "символу", се, признаюся, щось зовсім нове незрозуміле мені..." [7, с. 108]. Цілком зрозумілою є та словесна еквілібристика про "символ", який

протиставляється живій українській мові, хоч тут насправді є явне незнання вартості російської мови і повна зневага української.

І. Франко, який дуже добре знав московфільство у його живих діях і думках, зауважував, що у галицьких московфілів, при всій неясності та заплутаності їх поглядів, одне “є тверде і тривке, се їх погорда до “сепаратизму”, т.є. до українського слова, до нашої літератури, до цілого нашого відродження, погорда, що доходить до захвалювання російської цензури над українським словом, до явного або тайного денунціювання українських списателів і діячів перед російськими властями, до сповнювання шпійонської служби в найпідлішим значінню сего слова, до цинічних насміхів і калямнацій” [8, с. 86].

Увесь трагізм галицького московфільства полягає в його відірваності від рідного ґрунту, рідного народу, від рідної мови та культури, традицій і психічного складу, і в той же час у чітко вираженій його чужості російському народові, з яким воно нічим не було пов'язане: ні мовою, ні культурою, ні психічно, ні генетично. Зв'язок з московським народом московфіли шукали у запереченні української мови та української культури і штучному зовні нав'язуванні галичанам (та й українському народові загалом) московської мови та всього іншого, з нею зв'язаного. Звісно, ніхто не заперечує вивчення російської мови, літератури, але невже для цього треба зрікатися українства?

Усі зусилля московських шовіністів за допомогою галицьких московфілів в плані зрусифікувати українське населення Галицького краю не дали очікуваних результатів, хоч внесли чимало баламутства, фальші та обману. Московфіли стали перед складною проблемою національної, духовної та моральної ідентичності. Хто ж вони такі: русини (українці) чи росіяни (русские, московити)? Зрікаючись всього українського, в своїй етнічній основі українцями не переставали бути; йдучи до всього чужинського, росіянами не стали (до того ж і російської мови не знали). Що ж то за соціальний та культурний витвір? І. Франко наголошує, що на цій основі у московфілів з'являється внутрішня роздвоєність, яка переростає у “дволичність і двоєдушність”. “Дволичність у тім, що ті люди, відхрещуючися всіма силами від належності до одної, української, національності і заперечуючи навіть її існування, з другого боку самі власною фігурою давали доказ, що не належать до тої другої – “руської” національності, якої членами величали себе” [9, с. 413]. Виходить, що галицький московфіл від українського берега “відчалив”, а до московського не доплив, безнадійно борсаючись у своїй духовній каламуті, замішаній на московському шовінізмі та великодержавній ідеології російського імперіалізму, яка з самого початку свого існування була заражена “дволичністю й двоєдушністю” і вже тим самим прирікала галицьке московфільство на упадок.

Річ у тім, що галицьке московфільство вже за своєю природою було штучним утворенням, бо галицькі українці (русини) були автохтонами на своїй землі, зі своєю мовою, культурою, традиціями тощо і не мали нічого спільного з далеким північно-московським населенням. Ось тут то з'являється московська маніпуляція з галицькими русинами у першій половині XIX ст. Ніколай Поґодін, як вже згадувалось, почав пропагувати чужі московські ідеї галичанам як ніби частині “великоруського” народу. Але те, що існувало і називалося Галицька Русь, а її населення – русини (українці), мало свій етнос, територію, мову, культуру, і все

це “втиснути” у московство ставало неможливим. Тому поряд з москвофільством московські “винахідники” творять і пускають в ідеологічний оборот взагалі сміхотворну фальшивку, за якою Україна, українці, їх мова є витвором польським і німецьким! Тобто українців та України ніколи не було?! А що ж було? Невже тільки “единая и неделимая”? Ось так московські шовіністи і загарбники мали намір полегшити захоплення всієї України і зрусифікувати українців.

Водночас не слід забувати, що московські великодержавники витворили ще одну фальшивку: це московська маніпуляція з поняттям “Русь”. Загально відомо, що поняття “Русь” і “русин” (“русич”) існували вже тоді, коли ще не було ні Москви, ні тим більше Московської Русі взагалі. Первісно на півночі витворилося Ростовсько-Суздальське князівство, Московське князівство, Московське царство, але не Русь. Руська держава – це Київська Русь, Руська держава зі столицею у Києві. А Російське царство, Московія – це назви територій північного сусіда, які до часів Петра I не мали нічого спільного з Руссю! Лише за царювання Петра I, не без поради наших земляків, що допомагали царю творити московську імперію, Московське царство було названо Росією. Себе ж Петро I проголосив “собирателем земель руських”. Усі ці московські штучки та маніпуляції з поняттям “Русь” є штучним “творінням” значно пізніших часів, коли Україна (Русь) вже стала колонією Московії. А тому Москва, московські шовіністи та великодержавники за допомогою своїх підручних писак творили потрібні та вигідні для імперії фальшивки, щоб таким чином “обґрунтувати” політику загарбання українських земель та розширення московської імперії, змосковщення українського народу шляхом позбавлення його рідної мови, культури тощо. Проте московські великодержавники не врахували того, що якщо навіть змосковщити деяку частину народу чи його представників, то це ще не означає денаціоналізації усього народу. Тому що сам процес денаціоналізації натрапляє на глибокі та складні психологічні, моральні, мовні, культурні, духовні, традиційні, загально антропологічні особливості, пов’язані з генетичними коріннями існування та розвитку народу. І це торкається як окремих осіб, так і окремих груп народу. Це дуже складний процес, який включає в себе роздвоєність людини, а навіть такі глибокі процеси як “дволичність і двоєдушність”, що можуть спричинити особисту трагедію. Історія українського народу має такі сумні приклади.

У цьому зв’язку показовою є трагічна доля чільного представника галицького москвофільства Івана Наумовича – людини, без сумніву, талановитої, енергійної і невтомно працюючої. Але, як зазначає у своїй статті “Двоязичність і дволичність” І. Франко, відрив від рідного ґрунту, насамперед від рідної мови, мав “фатальні наслідки на весь психічний устрій і на всю літературну працю Наумовича” [1, с. 234]. “Язикове роздвоєння” – намагання писати для простого народу “народною мовою”, а про “вищі” справи – “язичієм” (суміш української, російської та церковнослов’янських мов) – породило морально-ціннісну деформацію. Адже услід за мовним пішло змістове роздвоєння: “Наумович вихваляв перед селянами тих, кого перед освіченими товаришами називав розбійниками та п’явками” [1, с. 243]. І, нарешті, дожився Наумович до проявів психічної неурівноваженості, називаючи це “своєю істерією”. “Се, – писав І. Франко, – не була звичайна істерія... Се був періодичний бунт сумління, реакція здорової натури проти неприродного психічного роздвоєння, в якій їй доводиться жити”

[1, с. 243]. Створився цілий ланцюг роздвоєння: мови, душі, мислення, серця, життя. “І те роздвоєння мститься на нім. Не почувавши моральної опори в тім, що чоловікові найрідніше, він не знаходить її і в найближчих собі людях” [1, с. 243]. Тим-то життєвий шлях Наумовича й позначається відповідними віхами: “... Він поперед усього відкликав свої голосні заяви про свою вірність унії – і прийняв православіє. Потім відкликав своє австрійське горожанство і перенісся до Росії. А побачивши там, що його мрії про російський рай полягали на ілюзіях, відкликав своє життя – і зажив отруту” [1, с. 244].

Це яскравий приклад трагедії та нежиттєздатності москвофільства, що заявило себе як свого роду “національний парадокс” і “національний гібридизм”, що ніс у собі національний нігілізм, заперечення української мови і культури, як і рівно ж ретроградність, безідейність, комплекс меншовартості українського народу, його національну безперспективність. У цьому комплексі цих московських установлень, ніби на гум, висувають “ідею вселюдського братства та всемірної любові”, в дусі якої галицькі москвофіли повинні єднатися з Московщиною від Карпат аж до Чукотки. “І що має значити “ідея вселюдського братства”, коли одною з головних задач ширення тої ідеї в Галичині має бути, аби тут “само собою зникло українство”, т.е. аби щез напрям, що в основу своєї програми поклав працю на ґрунті для рідного народу, для розвивання його добробуту, його духовного життя, отже, і його мови?” [9, с. 419]. Москвофіли дійшли до того, що український напрям вважають шкідливим і виключають його зі свого “вселюдського братства” і “всемірної любові” [9, с. 419]. Москвофільські служачки так завзято повірили у всесильність цих “ідей”, що поклали свою марну надію на те, що коли ці ідеї опанують Галичину, українство само собою зникне, не розуміючи тієї простої речі, що “історія народів – се не історія “господ Обманових”, а історія народних мас і тих соціальних, економічних та духовних течій, які з непереможною, елементарною силою проявляються в їх житті” [9, с. 419].

Московська інтрига з галицьким москвофільством була підпорядкована досягненню імперської мети російських великодержавників через деморалізацію, денаціоналізацію, насадження комплексу меншовартості українців та й, загалом, заперечення їх мови і культури, зведення їх до якогось “невизначеного” племені “великого русского народа”. Ось в дусі цього фарисейства, цинізму, фальшивок, обману та облуду розгортало свою ганебну та зрадницьку діяльність москвофільство в Галицькому краї. Хоч невелика, але як певна течія з її суспільно-політичною та національно-культурною програмою, основою на певній ідеологічній концепції, за словами І. Франка, виростає “москвофільство сикофантське та шпійонське <...> москвофільство платне і гідне погорди” [10, с. 164-165].

Русифікація Великої України і намагання втягнути в русло змосковщення Галицького краю створювало небезпечну перспективу для майбутності українського народу як національної цілості, яку штучно об’єднували великодержавною ідеологією в дусі “единой и неделимой”, підступно ловлячи на великодержавні москвофільські гачки українську молодь та слабосильних діячів, заражених малоросійством та москвофільством, неспроможних належним чином оцінити реальну ситуацію та небезпеку обіцюваної кар’єри й успіхів у “москвофільському раї”. Адже це був шлях національного нищення українського народу та нівечення національної гідності українця.

Були й визначні українці (а не малороси), які поборювали малоросійство, хохлацтво, мужньо боролися проти русифікації, за українство, зокрема Іван Котляревський, Іван Нечуй-Левицький, Пантелеймон Куліш, Леся Українка, Тарас Шевченко та багато інших українських діячів. Про них багато добрих і теплих слів сказав Іван Франко. У цьому контексті він звернув увагу на “двох геніальних українців” – М. Гоголя і Т. Шевченка, кожен із яких мав свій шлях творчий та життєвий, свою історію, свою долю. “Як безмірно корисніші були обставини, – писав І. Франко, – серед яких писав М. Гоголь у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невольницьке життя Т. Шевченка. А в їх духовній діяльності що бачимо? У М. Гоголя прудкий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах завороту голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Т. Шевченка рівну, ясну дорогу все вгору та вгору, все на висоти, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як “Марія”. Які були причини такого кінця Гоголевої кар’єри, різно пояснювали, та все таки серед тих причин важне місце займає відчуження геніального українця від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія...” [1. с. 233]. Т. Шевченко рвався на Україну, щоб служити українському народові, захищати його мову й культуру, тоді як М. Гоголь рвався до Петербургу, шукаючи там для себе успіху, кар’єри, слави. Такими були долі двох великих та геніальних українців, долі, одна з яких органічно пов’язувалася з визвольними змаганнями українського народу, а інша віддала себе добровільно служінню великоруської культури, знайшовши там свій сумний кінець.

А скільки було таких Наумовичів, Гоголів, а далі Желябових, Кибальчичів та подібних їм українців, що приносили себе в жертву в ім’я “всемирних ідей” і “славянских начал”, “всероссийских идеалов”, “всероссийской революции” і т.д. “Серце стискається з болю і досади, – зазначав І. Франко. – Адже ж як би ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими були пройняті, і як би повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, як би поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам’ять в ряді наших найліпших борців і – справа вольної, автономної України стала би нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення і може зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!” [5, с. 406-407]. А то і рідну мову як найбільший національний скарб, і свій талант, і свої сили та своє життя проміняли на ніщо... “Кілько сили, кілько золотих характерів потрачено і з яким результатом?” [5, с. 406].

Зрозуміло, політика московських царів на Україні полягала в тому, щоб Україну перетворити в “исконно русскую землю”, український народ – в “южнорусское плем’я”, використовуючи передусім як засіб ліквідацію української мови і грубе нав’язування російської. Московські великодержавники добре розуміли, що без національної мови немає народу, нації. Русифікатори забороняли не лише українську мову, а й поняття “Україна” та “українець”, замінюючи їх назвою “Малоросія” та “малорос”, намагаючись витворити своєрідну біомасу, з якої прагнули виліпити не українця, безбатченка: так мали зникнути українці і Україна.

Багато зла та національно-політичної руїни на Україні заподіяли московські русифікатори, але ще більше зла заподіяли їх московсько-більшовицькі спад-

коємці. Мільйони українців зморили голодом, здійснюючи нечуваний в історії людства геноцид, сотні тисяч селян вивезли в Сибір, систематично нищили українську інтелігенцію, заповнювали свідомими українцями тюрми, сибірські табори, заселяючи українські землі чужими поселенцями. Українська мова, яку не вдалося знищити, офіційно дозволялася, але першість була за російською. Існування української мови супроводжувалося декількома змінами та доповненнями правопису з наближенням до російської, тобто відкритою русифікацією. Над Україною постійно зависав меч Дамокла – химера “українського буржуазного махрового націоналізму” та незмінного “ворога народу”. До цього слід додати шовіністичну фантазмагорію формування т. зв. нової історичної спільності – “советского народа”, що мало здійснюватися на ґрунті російського народу, його мови та культури, а тим самим інші мови, в тому числі українська, повинні зникнути як неперспективні. Не кажучи вже, що пролетарський (а згодом соціалістичний) інтернаціоналізм вже із самого початку прирік українську (як і усі інші мови), на зникнення: мала залишитися лише російська.

Дуже страшно і небезпечно виступили на поверхні суспільно-політичного та національно-духовного життя української держави – України – сучасні московські спадкоємці, що є продовжувачами русифікаторських планів російських імперіалістів, бо для України московська імперія й надалі залишається “вогнищем зла”. Сучасні валуєви вперто й нахабно нав’язують абсолютно проти-природну та штучно підтримувану українофобами в Україні російську мову як офіційну, мотивуючи тим, що є певна кількість “русскоязычного населения”, яке “дуже” хоче, щоб “руський язик” став по суті державною мовою в Україні. Вони замовчують те, що ці “русскоязычные” – це не лише росіяни, які не знають і не бажають знати українську мову, а тим паче нею говорити, але й українці, які в силу певних умов призабули свою рідну українську мову. Сучасні русифікатори, мабуть, не хочуть розуміти елементарної речі, що російська мова є державною в Росії, а в Україні державною мовою є українська, яка представляє понад вісімдесят відсотків українців. Інші – національні меншини – мають свої мови, яких в Україні ніхто не забороняє! Але знати державну українську мову вони зобов’язані. Як це роблять мільйони українців чи інших народностей в Росії, вивчаючи там державну російську мову, а при тому не вимагаючи утвердження своєї рідної мови як ще однієї державної!

Звичайно, ця проблема видається дуже надуманою. Її взагалі не повинно бути! Просто сучасні московські п’ятиколонники та ландскнехти прагнуть штучно викликати навколо т. зв. “мовного питання” всередині українського суспільства неспокій, ворохобство, розпалювання національної ворожнечі аж до поділу України і т.д., що дуже на руку теперішнім московським можновладцям у їх планах прибирання України до імперських рук. Валуєвщина заповонила Верховну раду, де нормою стало вживання російської мови, а народного депутата, що виступає українською мовою, треба шукати зі свічкою в білий день. У кабінетах та коридорах уряду України звучить переважно “общепонятный язык”. Все починається з голови, а вся інша братія наслідуює “кращі” зразки за своїм хохлацьким звичаєм. Вже дійшло до того, що до рівня національної політики піднято українофобію, яка нівечить не лише українську мову, а й національну гідність та історичну пам’ять, насаджує комплекс меншовартості й принижен-

ня духовної творчості українців і т.д. Холуйство сучасних ландскнехтів перед московськими великодержавниками доходить до того, що вони беруться на угоду їм переписувати історію України: повертається сталінщина і московське великодержавництво під егідою двоголового орла. Отож триста п'ятдесят років московської неволі дають про себе знати і в сучасній Україні: не зникли хохли та малороси, витворилися манкурти та ландскнехти, з'явилися нові безбатченки та пятиколонники, відродилися галицькі хруні з часів Австро-Угорщини та польської окупації. Усі ці категорії служак та перевертнів, готових так чи інакше йти на зраду і запродавство за рабські винагороди, завжди були в тих чи інших умовах історії різних народів, але в історії українського народу протягом сотень років їх завжди було багато, принижених та духовно надломлених, зведених до рівня яничарів та морально-політичної грязі, погордженої їх же господарями та використуваної для тримання у своїх руках поневоленої України. Про цих здеґрадованих синів Т. Шевченко писав:

Доборолась Україна до самого краю,
Гірше ляха свої діти її розпинають.

Ці національні та політичні “парадокси” в українській історії мають і сьогодні дуже своєрідні прикриття свого роду ідеологією малоросійства. Здавалось би, що за історичною тенденцією в умовах українського державотворення мала б торжествувати українська національна ідея, про яку справді говорять деякі українські патріоти, але вище згадана маса “парадоксів” залишається глухою, сліпою, німою. Не буде перебільшенням сказати, що малоросійство доволі сильно вкоренилося в життя українського суспільства, стало своєрідною звичкою, що протягом століть завдає великої шкоди та національно-політичної руїни. І це пояснюється тим, що малоросійство в Україні охоплювало не малоосвічені верстви українського суспільства (хоч і до них пускали щупальця), а вищі, керівні, інтелектуальні верстви, які мали вплив на культуру, політику, національний розвиток. “У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелектуальною, але – й передусім – інтелектуальною, отже поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації” [6, с. 9]. Зважаючи не тільки на минуле, а ще більше на сучасний стан України, “проблема українського малоросійства є однією з найважливіших, якщо не центральних проблем, безпосередньо зв'язаних з нашою основною проблемою Державності” [6, с. 9]. І це було відчутним у минулому, це відчутне і у нашому суспільстві.

Перші прояви малоросійства помітні “вже в нашій Середньовіччі”, а далі “яскравіють в добах Литовській та Козацькій”, а вже “за гетьманування Виговського і в наступній Руїні – малоросійство українське стає вже чинником політичним і виходить на арену історії” [6, с. 11]. Переяслав 1654 р. не тільки не був успішним для України, а скоріше “чисто чуттєвою й психологічною вадою”, а відтак “об'єктивно дає пізніш очевидний параліч національно-державної волі, а далі – агентуру й п'яту колону Москві” [6, с. 11]. Боротьба та роздори між Брюховецьким та Тетерею – прояв малоросійства за Руїни. А тут ще з'являється одіозна фігура полтавського полковника Мартина Пушкаря, яка “встає зловісним символом малоросійства по-Хмельниччини, символом знівечення перемоги під Конотопом, символом, що веде хід нашої історії до полтавської катастрофи, бо Кочубеївщина то був плід довгих десятиліть” [6, с. 11-12].

То що ж, насамперед у своїй суті, означає малоросійство?

У своїй суті малоросійство означає капітуляцію: “малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апіорна і тотальна капітуляція” і то “капітуляція ще перед боєм” [6, с. 13]. Діячі Центральної ради малоросами не були, були “свідомими українцями” або “переконаними українцями”. Але не можна “політику Центральної ради пояснити інакше, як підступністю в ній політичного малоросійства, яким були люди того покоління отруєні: брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч політичної волі – були наявні” [6, с. 13].

Малоросійство історично руйнувало “інстинктивний розум” або як його називали природним, мужицьким, що був “тісно зв’язаний з волею і характером”. “Історичне малоросійство – або той розум редукувало до розмірів “мужицької арифметики”, або його наркотизувало різними мітами (спільна віра, спільний цар, спільний соціалізм чи брак географічних кордів), або – просто вижирало, як мікроб вижирає живу тканину організму” [6, с. 15].

Малоросійство нищить історичну пам’ять народу. “Це також затьмарення, послаблення і – з часом – зник історичної пам’яті. Тому і колишній Петербург, і теперішня Москва, розпоряджаючи зцентрованим шкільництвом, таку велику вагу наляжали й надають науці Історії, яка в сполученні з відповідно підібраною літературою (а т.зв. російська література є першорядний чинник деформації, про що попереджав, але безуспішно, ще Володимир Антонович) – забиває історичну пам’ять української дитини з першим днем вступу її до школи” [6, с. 15-16]. І в часи царизму, і тим більше московсько-більшовицької влади історія і, особливо, “історія малоросійська” була під пильним контролем володарів Московської імперії. “Придивімося, що робиться в сучасній советській історіографії! Яку до дрібниць продуману програму zdeформованої і зденатурованої Історії там розроблено! Бо то – найважливіший відділ малоросійства” [6, с. 16]. Все так робилося і писалосся, щоб не було історії України, а тільки частини історії “единой и неделимой”.

Малоросійство органічно включало в себе “комплекс меншовартості” українського народу: “ніколи не мали держави”, “темне селянство”, “глухий хохол” і т.д.; насмішувате ставлення до “національних вартостей і святощів”. “Це – систематичне висміювання, анекдотизування й глузування зі звичаїв, обичаїв, обрядів, національної етики, мови, літератури, з ознак національного стилю, реалізації якого ставляться систематичні, планові й терором підперті перешкоди” [6, с. 16]. Якщо такий метод не давав результату, то тоді запускалася вульгаризація і примітивізація, а навіть адаптація до московської культури. “Коли ж в області науки чи мистецтва постає твір українського національного духу вартості без дискусійної і само переконливої, тоді приходять просто реквізиція чи “соціалізація” і твір проголошується “нашим” (“русским” чи – тепер “советським”)” [6, с. 16-17]. Так протягом всієї історії московського підданства проходив процес “реквізиції” і “соціалізації” українських учених, письменників, поетів, художників, артистів і т.д.: з українських вони ставали “малоросійськими” і “руськими”, і в той час українська мова і культура принижувалася і занепадала.

Малоросійство для царської Московії, для московсько-більшовицького утворення і для сучасних обивателів Московської імперії було і залишається

дуже добрим всеохоплюючим розкладовим чинником в самій Україні, але для України було і є великим злом та нещастям, бо на цій основі відбувається руйнація державно-політичного, суспільного, національного й духовно-релігійного життя українського народу і дестабілізація суспільних відносин, створюються умови для, в тій чи іншій формі, анексії України в лоно “единой и неделимой”, тим більше, що вже деякі представники малоросійства в пориві вислуговуватися перед північним сусідом висунули “ідею” союзу Росії, Білорусії та України. Поки що це виглядає кволо та примітивно, але небезпечно для українського державотворення. По суті робляться зусилля створити стан протистояння різних сил, сіяти незадоволення, штучно створювати протистояння між Сходом і Заходом тощо.

Українофобія, що виявляється в приниженні української мови та намаганні її взагалі усунути з життя українського народу шляхом штучного та безпідставного нав'язування російської як державної мови в українській самостійній державі, перекрученні та фальшуванні історії України, як і її переписування на угоду московським фальсифікаторам та їх імперським цілям, затиранні історичної пам'яті українського народу, у вірнопідданстві та запопадливій услужливості перед московськими володарями в реалізації їх імперських цілей тощо, – такою є сучасна українофобія, що розгортається в парі з оживленням малоросійства. Таким діям і проявам антиукраїнства не тільки треба протиставляти непримиренну критику, але й, насамперед, як ідеологічний фундамент – українську національну ідею, яку принижують і зтирають українофоби. І та небезпечна ситуація, що склалася для існування української мови в умовах української суверенної самостійної Держави, в якій українську мову відкрито чи приховано відсувають на задвірки, як щось непотрібне і зайве, викликає велике занепокоєння. А все це роблять всякого роду зайди і домашні малоросійські безбатченки та українофоби. І про це треба відкрито заявити й рішуче виступити на захист української мови, яка має тисячолітнє існування, про що свідчить Санскрит, і це не треба сором'язливо замовчувати чи приховувати на втіху тим, хто так зневажає цю мову.

Увесь цивілізований світ визнає, що нація без національної мови існувати не може, а тому нація, яка хоче себе зберегти і перед світом виступити як повновартісний та самодостатній організм, повинна не лише захищати свою мову, але й розвивати її, плекати, відстоювати. І якщо “русский язык” як факт реально існує, то це аж ніяк не означає, що на нього ми повинні міняти природну українську мову з її тисячолітнім існуванням, носієм якої є український народ, що пережив поневірок, нищення і геноцид. Пам'ятаймо, що українська мова – природне явище духовної сутності українського народу.

Література

1. Франко І. Двоязичність і дволичність. Львів: ЛВН, 1905. Т. XXX. Кн. VI. С. 231–244.
2. Огієнко І. Як Москва знищила волю друку Києво-Печерської Лаври, 1921.
3. Лизанчук В. Навічно кайдани кували. Львів, 1995.
4. Полное собрание постановлений и распоряжений по Ведомству Православного исповедания Российской Империи. СПб., 1890. Т. 7.

5. Франко І. З кінцем року // Житє і слово. Львів, 1896. Кн. 5. С. 401–407.
6. Маланюк О. Малоросійство. Нью-Йорк: Видання “Вісник” ООУСУ, 1959.
7. Франко І. Щирість тону і щирість переконання. Львів: ЛНВ, 1905. Т. XXX. Кн. V. С. 101–112.
8. Франко І. Реалісти чи кар’єристи // Житє і слово. Львів, 1896. Кн. II. С. 73–93.
9. Франко І. “Ідеї”, “ідеали” галицької москвофільської молодезі // Зібр. тв. у 50 т. К., 1986. Т. 45. С. 410–422.
10. Франко І. Зміна систем // Житє і слово. Львів, 1896. Кн. III. С. 157–167.
11. Циркуляр министра внутренних дел П. А. Валуєва <<http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller/htm>>.

A LANGUAGE AND A NATION

Andriy Pashuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

An essential question of fate of the Ukrainian language in the history of the Ukrainian people is found out in the article. At the same time a question of protection of the Ukrainian language is pulled out both in the previous centuries and in the conditions of modern Ukraine.

Keywords: language, nation, word, consciousness, national consciousness, people, culture.

*Стаття надійшла до редколегії 20.05.2010
Прийнята до друку 16.06.2010*